

The child right to safety is implemented, in particular, through the functioning of the juvenile justice system. Thus, through the application of restorative justice, which is a part of juvenile justice, the child gets the opportunity to reduce the time of communication with law enforcement agencies and the court, which is a traumatic experience for him or her, to avoid criminal responsibility and to take the path of correction.

The article examines the practice of the application of the rehabilitation program for minors who are suspected of committing a criminal offense.

In particular, the procedure of the application of the program, the conditions under which this program can be used, the consequences of its application, and the problems that make it impossible to use it under martial law are highlighted.

It is concluded that the rehabilitation program is an alternative to the punitive approach when bringing a minor to responsibility for committing a criminal offense, which, as many years of experience show, is ineffective. Its successful application is an important component for ensuring the child right to safety, particularly psychological, in the juvenile justice system. Despite the positive three-year experience of implementing the rehabilitation program in Ukraine, today the program cannot be fully implemented due to the introduction of martial law and to the amendments to the Criminal Code of Ukraine, which necessitates the reform of criminal legislation in this area.

Keywords: *safety, child rights, human rights, responsibility, protection of child rights, criminal offense, justice, mediation.*

УДК 341.231.14

DOI 10.31558/2786-5835.2022.2.8

Славко Анна Сергіївна,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри міжнародного, європейського права

та порівняльного правознавства

Сумського державного університету

В'юник Вікторія Віталіївна,

здобувач вищої освіти

Сумського державного університету

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ЗА УМОВИ ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено особливості реалізації права на свободу вираження поглядів в умовах дії режиму воєнного стану.

Автор аналізує поняття та зміст права на свободу вираження поглядів відповідно до національного та міжнародного права. Зокрема, проаналізовано гарантії права на свободу вираження поглядів у національному конституційному праві. Особливу увагу приділено тому, які національні конституції визначають умови обмеження свободи на вираження поглядів. Переважно національні конституції вважають право на свободу вираження поглядів відносним правом, яке може підлягати втручанням для захисту національної безпеки, приватності інших осіб, авторитету правосуддя, захисту комерційної власності тощо. У практиці Європейського суду з прав людини виділено принаймні такі елементи свободи вираження поглядів: свобода дотримуватися поглядів; свобода поширювати інформацію та ідеї; свобода отримувати інформацію та ідеї; свобода преси; свобода радіо- і теленовлення.

Досліджено підходи Європейського суду з прав людини до дерогації. Остання є випадком тимчасового відступу держави від своїх зобов'язань в умовах «надзвичайної ситуації, яка загрожує життю нації». Можливість дерогації передбачено більшістю міжнародних актів з прав людини. Стаття 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод також передбачає можливість дерогації. Проте практика Суду щодо дерогації містить небагато справ, що, однак, дає змогу сформулювати певні загальні принципи відступу від зобов'язань.

*Практика Європейського суду з прав людини містить кілька справ, пов'язаних з обмеженням свободи вираження поглядів під час дерогації. Переважна частина цих справ пов'язана із діяльністю уряду Туреччини після спроби державного перевороту в липні 2016 року. Аналізуючи наведені справи (*Şahin Alpay v. Turkey, Altan v. Turkey, Dareskizb LTD v. Armenia*), Суд вкотре підкреслює, що свобода вираження поглядів відіграє основоположне значення для існування демократії. Водночас, незважаючи на існування безпекових загроз, Європейський суд з прав людини вважає, що без діалогу всередині суспільства неможливий демократичний процес як такий. Відтак накладення непропорційних обмежень на свободу вираження поглядів є порушенням статті 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.*

В Україні наразі також діє режим воєнного стану, що передбачає низку обмежень прав людини. Також Україною подана заява про дерогацію. Наразі в Україні ще не склалася системна практика стосовно втручання у свободу вираження поглядів в умовах воєнного стану. Проте очевидно, що такі втручання мають здійснюватися з дотриманням вимог триєдиного тесту.

Ключові слова: *свобода вираження поглядів, режим воєнного стану, Європейський суд з прав людини, дерогація, відступ держави від зобов'язань.*

Постановка проблеми. Свобода вираження поглядів є одним із базових прав людини, яке тісно пов'язане з її ідентичністю та світоглядом. Водночас, свобода вираження поглядів має вирішальне значення для функціонування всього суспільства, підтримання суспільного діалогу та демократії. Відтак можна стверджувати, що без встановлення належних гарантій існування свободи слова неможливе функціонування більшості інструментів демократії – вільних виборів, референдумів тощо.

Проте свобода вираження поглядів не є безмежною і доволі часто потребує балансування з іншими правами (наприклад, право на приватність, свобода совісті тощо). До того ж свобода вираження поглядів може зазнавати пропорційних обмежень в умовах існування «війни або іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні ціла низка вчених присвятила свої праці дослідженню права на свободу вираження поглядів, серед яких Т. М. Слінько, М. Н. Курко, М. В. Корнієнко, Н. Б. Новицька, В. В. Рященко, М. П. Мартинов. Окремо варто відзначити роботи В. І. Павликівського, який детально розробляв випадки обмеження свободи слова, переважно за допомогою кримінально-правових засобів. Однак вбачається, що проблема пропорційного обмеження свободи вираження поглядів за умови дії надзвичайних режимів є недостатньо розробленою у вітчизняній правовій науці. Відтак ме-

тою цього дослідження є аналіз європейських стандартів обмеження права на свободу вираження поглядів в умовах дії надзвичайних режимів.

Основний текст. Передусім нагадаємо, що право на свободу вираження поглядів (свободу слова) закріплене як у національному, так і в міжнародному праві. Зокрема, стаття 34 Конституції України гарантує кожному «право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань». Це право включає як можливість поширювати інформацію, так і збирати її у спосіб, що не суперечить законодавству та не посягає на права і свободи інших осіб. Частина 3 статті 24 Конституції передбачає, що здійснення права на свободу вираження поглядів може бути обмежене законом з таких підстав:

- 1) в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку;
- 2) для запобігання заворушенням чи злочинам;
- 3) для охорони здоров'я населення;
- 4) для захисту репутації або прав інших людей;
- 5) для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно;
- 6) для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [1].

Тлумачачи ці положення, Конституційний суд України проголосив, що «Конституцією України визначено *вичерпний* перелік підстав, за наявності яких законами України може передбачатися обмеження прав особи на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації» [2].

Подібні норми також містяться у конституційному праві інших держав. Зокрема, стаття 22 Конституції Албанії проголошує, що «свободу вираження поглядів гарантовано» [3], водночас не встановлюючи на це право ніяких формальних обмежень. А частина 3 статті 40 Конституції Анголи передбачає, що «свобода вираження поглядів та інформації обмежується правами, якими користуються всі, на своє добре ім'я, честь, репутацію та подобу, недоторканність особистого та сімейного життя, захист дітей та молоді, державну таємницю, адвокатську таємницю, професійну таємницю та будь-якими іншими гарантіями цих прав в порядку, встановленому законом» [4].

Подібні норми містить Конституція Вірменії, яка у частині 3 статті 42 наводить умови обмеження свободи вираження поглядів: «...лише законом з метою охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я і моралі, честі та репутації інших осіб, інших основних прав і свобод» [5].

Стаття 12 Конституції Ботсвани встановлює гарантії для свободи вираження поглядів: відповідне право може бути обмежене виключно законом. Водночас норми згаданого закону повинні:

– обґрунтовано вимагатися в інтересах оборони, громадської безпеки, громадського порядку, суспільної моралі чи здоров'я населення; або

– бути обґрунтовано потрібними з метою захисту репутації, прав і свобод інших осіб або приватного життя осіб, залучених у судові процеси, запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно, підтримки авторитету та незалежності судів, регулювання навчальних закладів в інтересах осіб, які отримують відповідні інструкції або регулюють технічне управління чи технічну експлуатацію телефонії, телеграфу, пошти, бездротового зв'язку, радіомовлення чи телебачення; або

– накладати обмеження на державних службовців, працівників органів місцевого самоврядування, педагогів, за винятком тих випадків, коли це положення або, залежно від обставин, дії, зроблені згідно з ним, не є розумно виправданими в демократичному суспільстві [6].

Стаття 54 Конституції Куби передбачає, що «свідомі обмеження права [на свободу вираження поглядів] не можуть бути використані з наміром ухилитися від дотримання закону або перешкодити іншій особі здійснити свої права» [7].

Зрештою, стаття 5 Конституції Німеччини передбачає, що свобода вираження поглядів обмежується «положеннями загальних законів, положеннями про захист молоді та правом на особисту честь» [8].

У міжнародному праві свобода вираження поглядів закріплена передусім у Загальній декларації прав людини (стаття 19) та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (стаття 19). Останній також передбачає умови втручання у право на свободу вираження поглядів:

- 1) передбаченість законом;
- 2) необхідність для поважання прав і репутації інших осіб чи для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення [9].

В європейському регіоні роль основного захисного механізму для прав і свобод відіграє Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, яка і гарантує свободу вираження поглядів у статті 10. Оскільки свобода вираження поглядів є однією з основних засад демократичного суспільства, Європейський суд з прав людини завжди піддавав особливому розгляду гарантії поваги до свободи вираження думок у справах за статтею 10 Конвенції (справа *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom*, § 442) [10]. В одній із ключових справ, *Handyside v. the United Kingdom*, Суд наголосив, що «свобода слова становить одну з істотних основ демократичного суспільства, одну з основних умов його прогресу та розвитку кожної людини. ... [захист] застосовується не лише до “інформації” чи “ідей”, які сприймаються прихильно або вважаються необразливими чи байдужими, але й до тих, які образливі, можуть шокувати або турбувати державу чи будь-яку частину населення. Такими є вимоги плюралізму, толерантності та широкого погляду, без яких не існує “демократичного суспільства”» (§ 49) [11].

Деякі дослідники вказують, що свобода вираження поглядів передбачає:

- 1) свободу дотримуватися поглядів;
- 2) свободу отримання інформації та ідей; і
- 3) свободу передавати інформацію та ідеї [12].

За іншою позицією, право на свободу вираження поглядів містить, щонайменше:

- 1) свободу дотримуватися поглядів;
- 2) свободу поширювати інформацію та ідеї;
- 3) свободу отримувати інформацію та ідеї;
- 4) свободу преси;
- 5) свободу радіо- і телемовлення [13].

Якщо перший аспект свободи вираження поглядів (свобода дотримуватися поглядів) не може підлягати обмеженням через свою природу, то в інших випадках можливі втручання уряду у здійснення відповідного права.

Стаття 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачає обмеження права на свободу вираження поглядів за умови їх відповідності трискладовому тесту. Відповідно, такі обмеження повинні:

- 1) бути передбаченими законом;

2) мати легітимну мету (інтереси національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, запобігання заворушенням чи злочинам, охорона здоров'я чи моралі, захист репутації чи прав інших осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації або підтримання авторитету і безсторонності суду);

- 3) бути необхідними у демократичному суспільстві [14].

Проте за умов дії надзвичайних обставин, умови втручання у право на свободу вираження поглядів можуть змінюватися. Стаття 15 Конвенції передбачає, що «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом». Відповідно до частини 2 цієї ж статті право на свободу вираження поглядів може підлягати додатковим обмеженням за умови дії таких надзвичайних обставин. Практика Європейського суду з прав людини в аспекті застосування дерогації (відступу від своїх зобов'язань) є небагатою та неоднорідною. Як наголошують дослідники, дерогація має подвійну мету – захистити фундаментальні права людини та водночас захистити життя нації. Проте у багатьох державах такий стан є формою узаконювання системних порушень прав людини протягом десятиріч [15]. У Європі важливим є дотримання не тільки формальних вимог щодо дерогації (повідомлення

Генерального секретаря Ради Європи), а і матеріальних вимог (наявність обставин, які загрожують життю нації) [16].

Доволі показовою у цьому аспекті стала справа *Şahin Alpay v. Turkey*. Заявник у справі працював у виданні, яке вважалось опозиційним до чинної влади і у своїх статтях неодноразово критикував поточну політику держави. У липні 2016 року у Туреччині відбулася спроба військового перевороту, яка була майже відразу придушена. Чинна влада пов'язала його з послідовниками Фетхуллага Гюлена – опозиційного політика, який вже тривалий час проживає за межами Туреччини. Відтак уряд Туреччини передав заяву про дерогацію і провів низку арештів осіб, які, ймовірно, були пособниками заколотників. Заявник разом із колегами був затриманий і поміщений під варту як такий, діяльність якого спрямовувалася проти держави.

На слуханні, яке стосувалося поміщення заявника під варту, останній заявив, що є прихильником демократії і ніколи не підтримував заколоти чи інші посягання на демократію. Проте, проаналізувавши статті заявника, національний суд дійшов висновку, що вони пропагують терористичну діяльність. На момент розгляду справи Європейським судом з прав людини заявник перебував в ув'язненні.

Під час слухання уряд Туреччини обґрунтовував свої заперечення невичерпанням усіх національних засобів захисту (кримінально-правова процедура все ще тривала) та відповідністю ймовірних втручань у свободу вираження поглядів трискладовому тесту. Також уряд говорив про нечіткість формулювань, адже, на його думку, з факту затримання заявника та поміщення його під варту не випливає автоматично порушення права на свободу вираження поглядів.

Оцінюючи обставини справи, Суд нагадує про так званий «охолоджуючий ефект», який справляє затримання чи переслідування журналістів на атмосферу свободи слова у державі. Як наголосив Суд, він «...готовий взяти до уваги обставини справи, зокрема труднощі, з якими зіткнулася Туреччина після спроби військового перевороту. Спроба державного перевороту та інші терористичні акти явно становлять серйозну загрозу для демократії в Туреччині. ... Однак Суд вважає, що однією з головних характеристик демократії є можливість вирішення проблем шляхом публічних дебатів. Він неодноразово підкреслював, що демократія процвітає завдяки свободі вираження поглядів. У цьому контексті існування “надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації”, не повинно служити приводом для обмеження свободи політичних дебатів, які є основою концепції демократичного суспільства». На думку Суду, «навіть у надзвичайному стані – який, ... є правовим режимом, метою якого є відновлення нормального стану шляхом гарантування основних прав – Договірні держави повинні мати на увазі, що будь-які заходи, які вживаються, мають бути спрямовані на

захист демократичного порядку від загроз для нього, і необхідно докладати всіх зусиль для захисту цінностей демократичного суспільства, таких як плюралізм, толерантність і широта поглядів» (§ 180) [17]. Відтак ЄСПЛ констатував порушення права на свободу вираження поглядів.

Подібна ситуація склалась у справі *Ahmet Hüsrev Altan v. Turkey*, де заявник – відомий письменник та публіцист – був затриманий через свої критичні до влади статті у період після спроби військового перевороту у липня 2016 року. Загалом визнаючи, що Туреччина потребувала вжиття неординарних заходів для подолання заколоту, Суд наголосив, що саме затримання заявника було не виправданим з погляду статті 5 Конвенції, а відтак і втручання у його свободу вираження поглядів не здійснювалося згідно з законом [18].

У справі *Dareskizb LTD v. Armenia* заявником виступила організація – видавець опозиційної газети. У лютому 2008 року у Вірменії відбулися вибори. Відразу після оголошення попередніх результатів виборів опозиційний кандидат закликав своїх прихильників зібратися на площі у столиці держави. Протести, учасниками яких стали щонайменше кілька десятків тисяч осіб, тривали 10 днів і призвели до сутичок з поліцією. 1 березня 2008 року чинний президент Вірменії проголосив указ, яким ввів у дію режим надзвичайного стану. Зокрема, у декреті йшлося про вказівку засобам масової інформації «...подавати інформацію з питань державних та внутрішніх справ виключно в межах офіційної інформації, що надається державними органами». Вірменією було подано заяву про дерогацію.

Організація-заявник 3 та 4 березня 2008 р. підготувала макет газети та передала його до друкарні. Проте представники правоохоронних органів без пояснення причин заборонили друкувати газету. Спроби оскаржити заборону до національного адміністративного суду не мали наслідків – суд не визнав своєї юрисдикції у справі.

Ця справа загалом цікава з огляду на аналіз заяви про дерогацію, проведений Європейським судом з прав людини. Зокрема, Суд визнав, що «...повідомлення Вірменії про відступ від зобов'язань відповідало формальним вимогам, викладеним у статті 15 Конвенції, а саме щодо повного інформування Генерального секретаря Ради Європи про заходи, вжиті шляхом відступу від Конвенції, та причини їх вжиття» (§ 55) [19]. Проте Суд повторює, що «...кожна Договірна держава, яка несе відповідальність за “життя [її] нації”, повинна визначити, чи загрожує цьому життю “надзвичайна ситуація” і, якщо так, наскільки це необхідно спробувати подолати надзвичайну ситуацію. Через їх прямиї і постійний контакт із нагальними потребами цього моменту національні органи влади в принципі мають кращі позиції, ніж міжнародний суддя, щоб вирішувати [питання] як про наявність такої надзвичайної ситуації, так і про характер і обсяг

відступів, необхідних для запобігання їй. Відповідно, у цьому питанні широка свобода розсуду повинна бути залишена національним органам влади. Тим не менш, Договірні сторони не користуються необмеженою дискрецією. Саме Суд повинен вирішити, чи, зокрема, держави вийшли за межі “обсягу, суворо необхідного” з огляду на гостроту кризи. Таким чином, внутрішня свобода розсуду супроводжується європейським наглядом. Здійснюючи цей нагляд, Суд повинен приділяти належну увагу таким значущим факторам, як характер прав, на які впливає відступ, та обставини, що призвели до надзвичайної ситуації, і її тривалість» (§ 57) [19]. Суд підкреслює, що для того, щоб виправдати дерогацію, надзвичайна ситуація повинна бути фактичною або неминучою; що вона має впливати на всю націю настільки, наскільки продовження організованого життя громади буде під загрозою; і що криза чи небезпека мають бути винятковими, оскільки звичайні заходи чи обмеження, дозволені Конвенцією для підтримки громадської безпеки, здоров’я та порядку, є явно недостатніми (§ 58) [19]. Аналізуючи ситуацію у Вірменії, Суд не знайшов факторів, які б вказували на необхідність відступу від зобов’язань.

У світлі цього висновку, відповідно, здійснювався аналіз необхідності заборонити друк газети організацією-заявником. На думку суду, «...ніщо не свідчить про те, що матеріал, який компанія-заявник мала намір надрукувати, містить мову ворожнечі чи підбурювання до насильства чи заворушень. Уряд з цього приводу теж не висував заперечень. Фактично, з усіх матеріалів, наданих Суду, впливає, що єдиною причиною для заборони був той факт, що компанія-заявник була опозиційною газетою, яка, як відомо, публікувала матеріали з критикою влади. Суд вважає, що такі обмеження, які мали наслідком придушення політичних дебатів і замовчування незгодних думок, суперечать самій меті статті 10 і не були необхідними в демократичному суспільстві» (§ 78), а, отже, були порушенням права на свободу вираження поглядів [19].

У 2022 році Україна втратила 9 позицій у Всесвітньому індексі свободи преси, який укладає організація Репортери без кордонів. За даними звіту, «війна, розпочата Росією 24 лютого 2022 року, ставить під загрозу виживання українських ЗМІ. У цій “інформаційній війні” Україна стоїть на передовій опорі експансії кремлівської системи пропаганди» [20]. Зниження позиції у рейтингу (з 97 до 106 місця) пов’язане насамперед з обмеженнями, які накладаються на діяльність преси в умовах дії режиму воєнного стану.

Відповідно до пункту 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» через введення в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і

законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Пункт 11 частини 1 статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» надає повноваження військовому командуванню разом із військовими адміністраціями самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування ... регулювати ... роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації. Подібні обмеження накладаються на свободу вираження поглядів в умовах воєнного стану також і в інших державах [21].

Про згадані обмеження також йдеться у повідомленні постійного представника України при Раді Європи. У Note verbale No. 31011/32-017-3 від 28 лютого 2022 року йдеться про введення в Україні режиму воєнного стану та про можливий відступ України від своїх зобов'язань, зокрема і за статтею 10 ЄКПЛ [22]. Системна судова практика щодо цього наразі відсутня. Нечисленні судові справи стосуються переважно припинення мовлення засобами масової інформації через порушення ними законодавства (наприклад, Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [23]).

Підсумовуючи наведене вище, доходимо таких **висновків**:

1. Свобода вираження поглядів є одним із базових прав людини, які забезпечують функціонування демократії. Відтак її гарантії містяться як у національному (переважно-конституційному), так і в міжнародному праві.

2. Свобода вираження поглядів не є абсолютним правом, і може підлягати обмеженням, що вводяться відповідно до вимог трискладового тесту. Тобто такі обмеження мають бути передбачені законом, відповідати легітимній меті та бути необхідними в демократичному суспільстві (пропорційними).

3. Визначення пропорційності втручання у свободу вираження поглядів ускладнюється за умови дії так званих «надзвичайних режимів», які дозволяють відступ від окремих зобов'язань держав за праволюдними міжнародними актами.

4. Аналіз практики Європейського суду з прав людини доводить, що навіть існування підстав для дерогації та формальне оголошення про неї не зумовлюють автоматичне схвалення випадків втручання у свободу вираження поглядів. Навпаки, Суд вважає, що гострі соціальні події (наприклад, бунт, повстання, спроба воєнного перевороту) потребують особливо ретельного національного діалогу, який неможливий без діяльності засобів масової інформації та свободи преси.

5. Указ президента про введення в дію режиму воєнного стану в Україні передбачає можливість обмежувати діяльність засобів масової інформації. Вбачається, що таке обмеження здійснюється щонайменше за кількома напрямками. До таких належить, наприклад, позбавлення акредитації закордонних журналістів, які порушують правила висвітлення інформації, пов'язаної з воєнними діями; заборона діяльності для засобів масової інформації, пов'язаних із державою-агресором; встановлення єдиного формату телевізійного мовлення тощо.

6. В Україні наразі відсутня системна судова практика, яка б стосувалась оскарження засобами масової інформації чи окремими особами застосованих до них обмежень права на свободу вираження поглядів. Відповідно, на поточний момент неможливо оцінити легальність, відповідність легітимній меті та пропорційність таких заходів. Однак видається очевидним, що органи державної влади та національні суди мають враховувати вимоги трискладового тесту під час накладення обмежень на свободу вираження поглядів навіть за умови дії режиму воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#n51>
3. Constitution of Albania. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Albania_2016?lang=en
4. Constitution of Angola. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010?lang=en
5. Constitution of Armenia. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015?lang=en
6. Constitution of Botswana. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Botswana_2016?lang=en
7. Constitution of Cuba. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cuba_2019?lang=en
8. Constitution of German_Federal_Republic. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2014?lang=en
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
10. Case of Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom, judgment of 25 May 2021. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-210077>
11. Case of Handyside v. the United Kingdom, judgment of 7 December 1976. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499>
12. Bychawska-Siniarska D. Protecting the Right to Freedom of Expression under the European Convention on Human Rights. A handbook for legal practitioners. Council of Europe, 2017. 126 p.

13. Macovei M. Freedom of expression. A guide to the implementation of Article 10 of the European Convention on Human Rights 2nd edition. Council of Europe, 2004. URL: <https://rm.coe.int/168007ff48>
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
15. Борисов Є. Дерогація у механізмах Міжнародного пакту ООН про громадянські та політичні права. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. Sv. 6, Vyd. 5. С. 37–43.
16. Мельниченко Н. Процедури дерогації при захисті прав людини. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2022. № 1. С. 18–28.
17. Case of Şahin Alpay v. Turkey, judgment of 20 March 2018. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181866>
18. Case of Ahmet Hüsrev Altan v. Turkey, judgment of 13 April 2021. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-209444>
19. Case of Dareskizb LTD v. Armenia, judgment of 21 September 2021. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211813>
20. RSF's 2022 World Press Freedom Index. URL: <https://rsf.org/en/index>
21. Славко А. С. Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2016. № 41. Том 2. С. 74–78
22. Note verbale No. 31011/32-017-3 from the Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680a5b0b0>
23. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 26 вересня 2022 року № 640/26371/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106487462>

References

1. Constitution of Ukraine (1996). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Judgment of Constitutional Court of Ukraine (2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#n51>
3. Constitution of Albania. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Albania_2016?lang=en
4. Constitution of Angola. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010?lang=en
5. Constitution of Armenia. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015?lang=en
6. Constitution of Botswana. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Botswana_2016?lang=en
7. Constitution of Cuba. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cuba_2019?lang=en
8. Constitution of German_Federal_Republic. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2014?lang=en
9. International Covenant of Civic and Political Rights (1966). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
10. Case of Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom (2021). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-210077>

11. Case of Handyside v. the United Kingdom (1976). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499>
12. Bychawska-Siniarska, D. (2017). Protecting the Right to Freedom of Expression under the European Convention on Human Rights. A handbook for legal practitioners. Council of Europe. 126 p.
13. Macovei, M. (2004). Freedom of expression. A guide to the implementation of Article 10 of the European Convention on Human Rights 2nd edition. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168007ff48>
14. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
15. Borysov, Ye. (2019). Derohatsiia u mekhanizmaxh Mizhnarodnoho paktu OON pro hromadianski ta politychni prava. *Evropský politický a právní diskurz*. № 6. P. 37–43.
16. Melnychenko, N. (2022). Protsedury derohatsii pry zakhysti prav liudyny. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 1. P. 18–28.
17. Case of Şahin Alpay v. Turkey (2018). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181866>
18. Case of Ahmet Hüsrev Altan v. Turkey (2021). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-209444>
19. Case of Dareskizb LTD v. Armenia (2021). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211813>
20. RSF's 2022 World Press Freedom Index. URL: <https://rsf.org/en/index>
21. Slavko, A. S. (2016). Obmezhenia prav i svobod liudyny i hromadianyna za umov dii rezhymu voiennoho stanu: porivnialno-pravovyi aspekt. *Naukovyi visnyk UzhNU. Seriiia «Pravo»*. № 41. S. 74–78.
22. Note verbale No. 31011/32-017-3 from the Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe (2022). URL: <https://rm.coe.int/1680a5b0b0>
23. Judgment of Administrative District Court of City of Kyiv (2022). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106487462>

Anna Slavko, Viktoria Vyunyk. Freedom of Expression under Martial Law

The article examines realising the right to freedom of expression under martial law conditions.

The author analyses the concept and content of the right to freedom of expression in accordance with national and international law. In particular, the guarantees of the right to freedom of expression in national constitutional law are analysed. Specific attention is paid to how national constitutions determine the conditions for restricting freedom of expression. Most national constitutions consider the right to freedom of expression as a relative right that may be subject to interference to protect national security, the privacy of others, the authority of justice, the protection of commercial property, etc. In the European Court of Human Rights practice, at least such elements of freedom of expression are highlighted:

- *Freedom to adhere to views.*
- *Freedom to disseminate information and ideas.*
- *Freedom to receive information and ideas.*
- *Freedom of the press.*
- *Freedom of radio and television broadcasting.*

The European Court of Human Rights' approaches to derogation were studied. The latter is a case of a temporary retreat of the state from its obligations under the conditions of an «emergen-

cy situation that threatens the life of the nation». The majority of international human rights acts provide for the possibility of derogation. Article 15 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms also allows derogation. However, the practice of the Court on derogation includes few cases which enable the formulation of certain general principles of derogation from obligations.

The European Court of Human Rights practice contains several cases related to the limitation of freedom of expression during the derogation. Most of these cases are related to the activities of the Turkish government after the coup attempt in July 2016. Analysing the cited cases (*Şahin Alpay v. Turkey*, *Altan v. Turkey*, *Dareskizb LTD v. Armenia*), the Court once again emphasises that freedom of expression plays a fundamental role in the existence of democracy. At the same time, despite the fact of security threats, the European Court of Human Rights believes that without dialogue within society, a democratic process as such is impossible. Therefore, the imposition of disproportionate restrictions on freedom of expression violates Article 10 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Ukraine is also under martial law, which involves some restrictions on human rights. Ukraine has also applied for derogation. Ukraine still needs to develop a systematic practice regarding interference with freedom of expression under martial law. However, such interventions must be carried out in compliance with the requirements of the three-part test.

Keywords: freedom of expression, martial law regime, European Court of Human Rights, derogation, state retreat from obligations.

УДК 112.342

DOI 10.31558/2786-5835.2022.2.9

Щебетун Ірина Степанівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права

Донецького національного університету імені Василя Стуса

Волошина Катерина Юрївна,

здобувач вищої освіти

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

У статті досліджуються актуальні питання конституційної модернізації місцевого самоврядування з урахуванням євроінтеграції та децентралізації публічної влади. Висвітлюються недоліки і прогалини конституційного регулювання питань організації місцевого самоврядування та пропонуються шляхи їх вирішення. Аналізуються окремі моделі місцевого самоврядування в зарубіжних країнах. Надані рекомендації щодо подальшого вдосконалення конституційної моделі і засад місцевого самоврядування в Україні.

Ключові слова: місцеве самоврядування, моделі місцевого самоврядування, реформування місцевого самоврядування, децентралізація влади, муніципальна реформа.